

Praktijkvoorbeeld

Naar een gedragen visie en ontwerpprincipes voor het flexibel opleiden van leraren

Roel Grol en Elvira Folmer (HAN)

Samenvatting

In oktober 2020 hebben het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de Vereniging Hogescholen en Universiteiten van Nederland het Bestuursakkoord Flexibilisering lerarenopleidingen gesloten. Hiermee wordt beoogd om leraren meer flexibel en op maat op te leiden (Ministerie van OCW., 2020). Ook binnen de Academie Educatie van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN) wordt toegewerkt naar het realiseren van flexibel AD-, bachelor- en masteronderwijs. Deze academie wil daartoe graag starten vanuit een gemeenschappelijke visie op en gemeenschappelijke ontwerpprincipes voor flexibel opleiden van leraren. Dit praktijkvoorbeeld laat zien hoe een traject om te komen tot een dergelijke visie en bijbehorende ontwerpprincipes eruit kan zien. In het voorbeeld wordt verslag gedaan van twee fasen in dit traject; een documentanalyse van bestaande zelfevaluatie-rapportages van betrokken opleidingen, aangevuld met een ontwikkeltraject door een brede werkgroep onder leiding van twee procesbegeleiders met ruime ervaring ten aanzien van curriculumontwikkeling. De documentanalyse richtte zich op het identificeren van gemeenschappelijke kenmerken van opleidingen ten aanzien van hun visie op het opleiden van leraren, flexibel opleiden en de ontwerpprincipes die daarbij reeds gehanteerd worden. Deze vormden de basis voor een ontwikkeltraject waarin een gemeenschappelijke visie en bijbehorende ontwerpprincipes tot stand zijn gekomen. De genomen processtappen worden in dit praktijkvoorbeeld stap voor stap beschreven, waarna hierop ook een kritische reflectie wordt gegeven.

Aanleiding en context

In oktober 2020 hebben het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de Vereniging Hogescholen en Universiteiten van Nederland het Bestuursakkoord Flexibilisering lerarenopleidingen gesloten. Hiermee wordt beoogd om leraren meer flexibel en op maat op te leiden (Ministerie van OCW 2020). Ook binnen de Academie Educatie van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN) wordt toegewerkt naar het realiseren van flexibel AD (associate degree)-, bachelor- en masteronderwijs. De Academie Educatie wil daartoe graag starten vanuit een gemeenschappelijke visie op - en gemeenschappelijke ontwerpprincipes voor- het flexibel opleiden van leraren. Deze visie en

bijbehorende ontwerpprincipes zijn tot stand gekomen op basis van een zorgvuldig ingericht traject dat in dit praktijkvoorbeeld zal worden toegelicht.

Doel- en vraagstelling

Een visie geeft de basisfilosofie op onderwijs en leren weer (Thijs & Van den Akker, 2009). Het gaat om algemene principes die aan het vak of de opleiding ten grondslag liggen (bijvoorbeeld Posner & Rudnitsky, 1997) en dient als oriëntatiepunt voor de andere negen curriculumelementen (leerdoelen, leerinhoud, leeractiviteiten, docentrollen, bronnen en materialen, groepeeringsvormen, leeromgeving, tijd, toetsing) zoals weergegeven in het curriculaire spinnenweb (Van den Akker, 2003). Een gedragen gemeenschappelijke visie is essentieel voor curriculumontwikkeling (Thijs & Van den Akker, 2009). Gezien het belang hiervan is binnen de Academie Educatie van de HAN gestart met een zorgvuldig traject om te komen tot een gedragen gemeenschappelijke visie en bijbehorende ontwerpprincipes, zodat de curriculumcommissies en de opleidingen dit als uitgangspunt kunnen gebruiken bij het vormgeven van de andere negen curriculumelementen van het curriculaire spinnenweb. Daarmee is de vraagstelling van dit praktijkvoorbeeld: Hoe kan tot een gedragen gemeenschappelijke visie op en gemeenschappelijke ontwerpprincipes voor het flexibel opleiden van leraren gekomen worden?

Aanpak

Om te komen tot een gedragen gemeenschappelijk visie op en bijbehorende ontwerpprincipes voor flexibel opleiden is het van belang om vanaf het begin belangrijke partners in curriculumontwikkeling te betrekken en wel om verschillende redenen: om hun deskundigheid te kunnen benutten, ter vergroting van het draagvlak en vanwege hun rol verderop in het curriculumherzieningsproces om te komen tot een flexibel curriculum. Ter vergroting van het draagvlak is het belangrijk betrekkenen zo vroeg mogelijk bij het ontwikkelproces te betrekken. Een zinvolle werkwijze is om met de betrekkenen globaal dezelfde denkstappen te doorlopen als de ontwikkelaars. Dit wordt wel aangeduid als de 'Z-beweging' (vgl. SLO, 2022). De essentie is dat het denkproces dat de ontwikkelaars hebben doorgemaakt, (sneller) herhaald moet worden met anderen om hen bij dit proces te betrekken. Er zijn daarom twee processen ingericht:

1. Documentanalyse van bestaande visies op en principes voor flexibel opleiden binnen lerarenopleidingen, door twee onderzoekers. Op die manier werd bottom-up gestart beginnend met de visies van de betrokken opleidingen zelf.
2. Ontwikkeling van een gemeenschappelijke, academie-brede visie op flexibel opleiden van leraren met bijpassende ontwerpprincipes, door een werkgroep bestaande uit een brede vertegenwoordiging uit de Academie Educatie, waarbij sommige deelnemers meerdere perspectieven konden inbrengen. Deze werkgroep heeft structureel afstemming gehad met hun achterban om de bovengenoemde Z-bewegingen goed te kunnen maken.

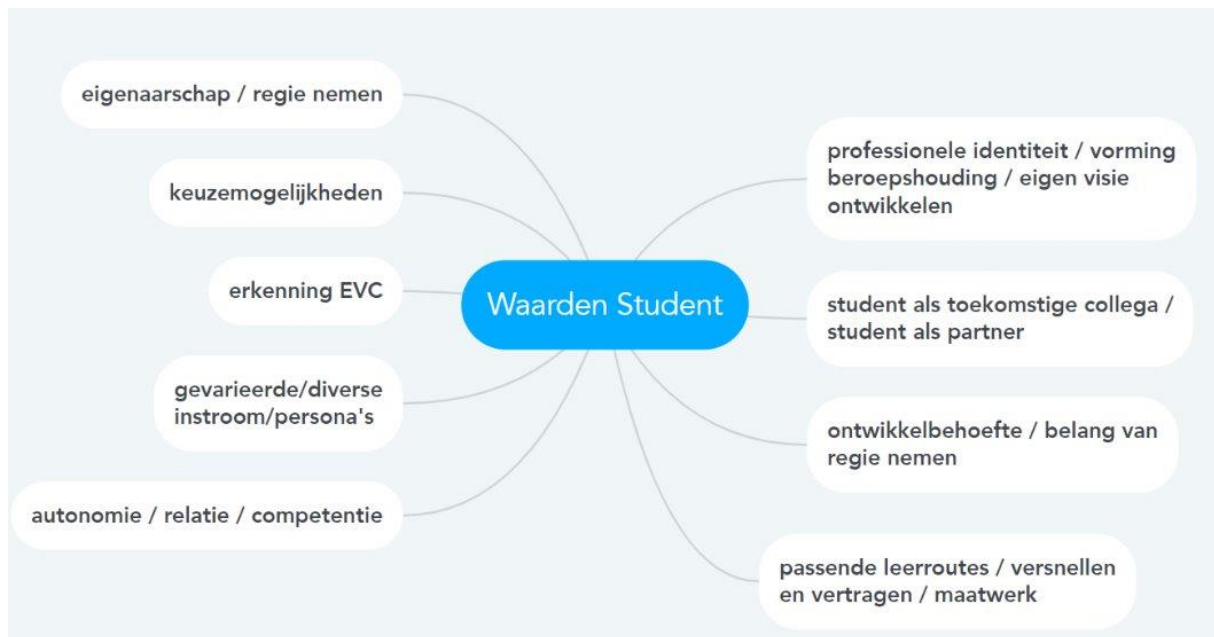
Ad 1. Documentanalyse

Allereerst zijn basisvragen voor de documentanalyse geformuleerd, namelijk:

1. welke gemeenschappelijkheden zijn er waar te nemen in visiekenmerken voor het opleiden van leraren, aan de hand van de waarden voor de student, de samenleving en het beroep van leraar (vgl. SLO, 2022; Tyler, 1949)?
2. welke van deze kenmerken appelleren reeds aan flexibel opleiden?
3. welke ontwerpprincipes worden door opleidingen reeds gehanteerd bij het flexibel opleiden van leraren, aan de hand van negen labels die voortkwamen uit de negen draden van het curriculaire spinnenweb (Van den Akker, 2003)?

Twee onderzoekers hebben op basis van de eerste vraag recente zelfevaluatierapportages¹ van opleidingen bestudeerd. In totaal ging het om 20 zelfevaluatierapportages; 10 rapportages van voltijdopleidingen, negen rapportages van deeltijdopleidingen, en een rapportage vanuit de kopopleidingen. De analyses zijn gedaan vanuit het zogenoemde kijkkader van de drie S'en: Student, Society en Subject. Hoe complexer de samenleving, hoe groter de druk op het onderwijs om recht te doen aan uiteenlopende belangen (wensen). Volgens Tyler (1949) zijn wensen vanuit de lerende (student), inhoud (subject), en maatschappij (society) bepalend bij het kiezen van onderwijsdoelen en -inhouden voor een curriculum. Een goed curriculum heeft een bewuste balans in deze drie perspectieven en om die reden is er vanuit deze drie perspectieven gekeken naar de ZER's. Vervolgens zijn per thema mindmaps gemaakt, waarmee de voor opleidingen gezamenlijk geldende elementen inzichtelijk zijn gemaakt (Figuur 1).

¹ Alle opleidingen in het hoger onderwijs in Nederland schrijven ter voorbereiding op hun accreditatie periodiek een dergelijk 'ZER'.

Figuur 1: voorbeelduitwerking “waarden student” van een meer flexibel curriculum

Deze eerste resultaten zijn tijdens meerdere workshopsessies voorgelegd aan collega's. Hierbij is expliciet gevraagd naar elementen die zij misten of juist overbodig vonden en waarom. Op basis hiervan zijn de mindmaps door de onderzoekers aangescherpt. Vanuit de tweede en derde onderzoeksvraag naar gemeenschappelijke ontwerpprincipes bij het *flexibel* opleiden van leraren aan deze academie, heeft eveneens een inhoudsanalyse plaatsgevonden van de teksten uit de ZER's. Deze analyse vond plaats aan de hand van negen draden van het curriculaire spinnenweb (Van den Akker, 2003). Van het totaal aan gevonden principes zijn alleen die ontwerpprincipes meegenomen die door meerdere opleidingen werden beschreven, zoals “Keuzemogelijkheden in de blend voor eigen combinaties van contactonderwijs, online onderwijs, zelfstudie en werkplekleren” bij de spinnenwebdraad “leeractiviteiten” en “adviesing op het vlak van verschillende leerroutes die gekozen kunnen worden” bij de spinnenwebdraad “docentrollen”. De bevindingen vanuit dit eerste deel van het onderzoek zijn middels een eindrapportage gepresenteerd aan de stuurgroep flexibilisering en aan het management van de Academie Educatie.

Ad 2. Ontwikkeling visie en ontwerpprincipes

In de eerdergenoemde workshopsessies met collega's in de academie kwam de wens naar voren om de visie op het flexibel opleiden van leraren *kernachtig* te formuleren en vervolgens vooral de *ontwerpprincipes* voor flexibel opleiden aandacht te geven. Dat laatste sluit aan bij de gedachte om deze

curriculumherziening in te richten als een ontwerponderzoek (bijvoorbeeld McKenney & Reeves, 2018; Van den Berg & Kouwenhoven, 2008) waarbij in de fase van vooronderzoek op basis van onderzoek in de praktijk en literatuur ontwerpprincipes worden geformuleerd die het uitgangspunt vormen voor het ontwerp van de te herziene curricula. Om hier samen aan te werken, is door de academie een tijdelijke werkgroep samengesteld bestaande uit een brede vertegenwoordiging en begeleid door twee onderzoekers vanuit het associate lectoraat De Leraar als Ontwerper (procesbegeleiders). Beide onderzoekers hebben ruime ervaring in curriculumontwikkeling en -onderzoek. Zij maakten zelf geen deel uit van de werkgroep, maar zetten hun expertise in ten behoeve van het te doorlopen traject. De werkgroep bestond uit 15 deelnemers die vanuit meerdere perspectieven een bijdrage konden leveren; vanuit onder meer de Academiebrede projectgroep flexibilisering van de HAN, de curriculumcommissies van de PABO en de tweedegraads lerarenopleidingen, de masteropleidingen, het programma Samen Opleiden en het werkveld.

Het proces dat deze werkgroep doorliep, bestond uit de volgende stappen:

1. aanvullingen vanuit de documentanalyse met de tijdelijke werkgroep
2. schrijfsessie visie met tijdelijke werkgroep
3. meedenksessies kernachtige visie door collega's uit de academie ter vergroting van draagvlak
4. aanscherpen visie met tijdelijke werkgroep en collega's uit werkveld ter vergroting van draagvlak
5. het beoordelen en selecteren van ontwerpprincipes
6. meedenksessies ontwerpprincipes door collega's uit de academie ter vergroting van draagvlak
7. het verwerken van de feedback en het komen tot beheersbaar aantal principes voor *flexibel opleiden*
8. het komen tot een beheersbaar aantal principes voor *het opleiden van leraren*, aanvullend op de set ontwerpprincipes voor flexibel opleiden

Komen tot een breed gedragen visie (stap 1 t/m 4)

De werkgroepleden hebben allereerst de bestaande mindmaps van de 3 S'en aangevuld en gefinetuned in subgroepjes. Vervolgens is door hen, in onderlinge dialoog en op basis van de kennis en ervaring die elk lid van werkgroep meebracht, een prioritering aangebracht van de kernthema's die volgens hen zeker terug zouden moeten komen in de Academiebrede visie. Wendbaarheid

van en in het beroep, tegemoetkomen aan hoe studenten willen studeren, het werken vanuit relatie en betekenisvol leren in en met de praktijk zijn voorbeelden hiervan. Vervolgens kregen de werkgroepleden in groepjes de vraag om op basis hiervan een kernachtige visie in maximaal drie zinnen te formuleren. Deze basiszinnen zijn in een groepsgesprek door de procesbegeleiders samengevoegd tot één concept-visie, waar de werkgroepleden zich in konden vinden. Om zorg te dragen voor een breed gedragen visie zijn vervolgens collega's en werkveld tijdens een Academiebrede werkmiddag en een digitale consultatieronde benaderd om te reageren op de conceptvisie aan de hand van vragen naar de herkenbaarheid, relevantie en mate van compleetheid. Op basis van de opgehaalde input is de conceptvisie aangescherpt ten aanzien van het belang van samen leren, evidence-informed werken en persoonlijke en professionele identiteit van leraren (PPI) en als tussenresultaat lag er een basisvisie op flexibel opleiden, met toelichting, die voor de AD's, bachelor- en masteropleidingen van de Academie Educatie herkenbaar en werkbaar was (Figuur 2):

Wij leiden deskundige onderwijsprofessionals op, die wendbaar zijn in een veranderende wereld, en trots zijn op hun beroep. Vanuit een nieuwsgierige, ondernemende houding geven zij in hun onderwijs betekenis aan maatschappelijke vraagstukken, en blijven zij werken aan hun ontwikkeling. We bieden een programma waarin het beroep centraal staat, waarbinnen studenten keuzes maken, en van en met elkaar leren. Wij hebben oog voor elke student als persoon en professional.

Figuur 2: Opleidingsvisie Academie Educatie

De kernachtige formulering van de visie op flexibel onderwijs bevat een aantal termen die op meerdere manieren zouden kunnen worden geïnterpreteerd. Daarom heeft de werkgroep ook een toelichting geformuleerd over hoe deze termen in de Academie Educatie gedefinieerd worden, daarbij is zoveel mogelijk aangesloten bij reeds bestaande definities van kernconcepten. Vervolgens kon de stap gezet worden naar het formuleren van ontwerpprincipes die opleiders in de breedte van de academie in staat stellen om invulling te geven aan het ontwerpen van een curriculum dat recht doet aan deze visie.

Komen tot ontwerpprincipes voor flexibel opleiden van leraren (stap 5 t/m 8)

Passend bij de eerder geformuleerde opleidingsvisie is door de procesbegeleiders van het associate lectoraat De Leraar als Ontwerper, een

overzicht gemaakt van 80 mogelijke ontwerpprincipes. Deze kwamen naar voren uit een inhoudsanalyse van beleidsdocumenten van de academie en de hogeschool, literatuur over het opleiden van leraren en de eerdere inventarisatie van ontwerpprincipes uit de zelfevaluatieportages van de opleidingen. Voorbeelden hiervan zijn: “elke student heeft binnen de opleiding inhoudelijke keuzeruimte” en “toetsen zijn leerwegaafhankelijk”. In vervolgssessies hebben de werkgroepcollega’s in gesprek met elkaar een eerste reductie van 80 naar 20 mogelijke ontwerpprincipes weten te bewerkstelligen, bijvoorbeeld door beredeneerd te clusteren en door overlappende ontwerpprincipes te verwijderen. Vervolgens is deze set tijdens Academiebrede meedenksessies voorgelegd aan collega’s van de academie. Zij hebben aangegeven in welke mate zij van mening waren dat deze principes voor flexibel opleiden in de breedte van de academie geldig waren en in welke mate deze compleet waren. Zij kregen de gelegenheid om overbodige principes weg te halen en principes die gemist werden toe te voegen. De opgehaalde feedback is in een werksessie opnieuw aan de tijdelijke werkgroep voorgelegd, nu met de opdracht om te komen tot een beheersbaar aantal principes voor flexibel opleiden. Dit heeft geresulteerd in de volgende 8 principes (Figuur 3) die ook gepresenteerd zijn aan de stuurgroep flexibilisering en aan het management van de academie:

1. We werken met leeruitkomsten.
 2. We bieden op basis van persona's gestandaardiseerd maatwerk.
 3. We bieden studenten passende keuzemogelijkheden op inhoud, tempo, volgorde en toetsing.
 4. We begeleiden studenten bij het maken van passende keuzes.
 5. We stellen studenten in staat om zoveel mogelijk te leren in de praktijk.
 6. We richten het onderwijsarsenaal in vanuit het blended onderwijsconcept ¹.
 7. We stellen studenten in staat om te leren in een hybride leeromgeving ².
 8. We toetsen leerwegaafhankelijk.
- [1] De HAN kiest voor Blended Leren (2022)
 [2] Zitter, I., Hoeve, A. and De Bruijn, E. (2016)

Figuur 3: ontwerpprincipes gericht op flexibel opleiden

Vervolgens is door de procesbegeleiders, naar aanleiding van eerdere gesprekken met de werkgroepleden en literatuur over het opleiden van leraren, een inventarisatie gemaakt van thema's voor specifieke ontwerpprincipes ten bate van het opleiden van leraren. Voorbeelden hiervan zijn "het vertonen van modelgedrag door opleiders" en "het belang van samenwerken". Deze thema's zijn geclusterd, eenvormig geformuleerd en vervolgens ter consultatie

voorgelegd aan de werkgroepleden. Per concept-principe stonden adviesvragen centraal naar de herkenbaarheid en werkbaarheid ervan. Dezelfde vragen zijn parallel hieraan ook voorgelegd tijdens een meedenksessie met collega's uit de academie, werkveld en studenten. De procesbegeleiders hebben de input van beide deelnemersgroepen in één verzameldocument gezet zodat de werkgroepleden tot beredeneerde afwegingen en keuzes konden komen. In twee werkbijeenkomsten is vervolgens per principe het gesprek met de werkgroepleden gevoerd over de vraag: nemen we dit principe wel of niet mee, kan dat in de huidige vorm of moet er nog iets in formulering of toelichting gebeuren? Ook is stilgestaan bij de duiding en toelichting van de principes. In een laatste schriftelijke feedbacksessie is aan de werkgroepleden gevraagd om nog één keer aandachtig door de principes heen te lopen en aan te geven waar eventueel nog wijzigingen nodig waren. Uiteindelijk zijn alle ontwerpprincipes overzichtelijk bij elkaar gezet (Figuur 4):

1. We leiden studenten op tot onderwijsprofessionals die onderzoekend kunnen handelen.
2. We stellen studenten in staat om zoveel mogelijk te leren voor en in de beroepspraktijk.
3. We laten studenten leren van en met elkaar.
4. We leiden congruent op door het vertonen van voorbeeldgedrag voorzien van metacommentaar.
5. We werken met leeruitkomsten.
6. We bieden op basis van persona's gestandaardiseerd maatwerk.
7. We bieden studenten passende keuzemogelijkheden op inhoud, tempo, volgorde en toetsing.
8. We begeleiden studenten bij het maken van passende keuzes.
9. We richten het onderwijsarsenaal in vanuit het blended onderwijsconcept.
10. We stellen studenten in staat om te leren in een hybride leeromgeving.
11. We stimuleren de ontwikkeling van de persoonlijke en professionele identiteit van studenten.
12. We wegen kansengelijkheid standaard mee in alle facetten van het ontwerp van het curriculum.
13. We integreren de elementen van wereldburgerschap in het ontwerp van het curriculum.
14. We toetsen leerwegaafhankelijk.
15. We werken als opleiders evidence informed.

Figuur 4: totaaloverzicht ontwerpprincipes

Kritische reflectie op het proces in dit praktijkvoorbeeld

Terugkijkend op het doorlopen ontwerpproces, zijn factoren te benoemen die positief hebben bijgedragen om tot het gewenste resultaat te komen, alsmede factoren die meer belemmerend hebben gewerkt. Wij delen deze factoren zodat anderen die voor een vergelijkbare uitdaging staan daarvan kunnen leren.

Wat ons heeft geholpen is de gevoelde urgentie en het belang van het komen tot een gemeenschappelijke visie en ontwerpprincipes. Alle betrokkenen bevonden zich middenin een ingezette flexibilisering van opleidingen. Het geven van richting aan dit proces werd als waardevol gezien. In het verlengde daarvan was de betrokkenheid en bereidwilligheid van de leden van de tijdelijke werkgroep groot en de sfeer tijdens de bijeenkomsten prettig en respectvol. Collega's waren bereid de agenda's leeg te maken om zo onmisbare inhoudelijke input te kunnen geven. Niet te onderschatten is de organisatie en communicatie over de grote hoeveelheid overleggen en workshops die we in korte tijd met elkaar hebben weten te organiseren. Dit was goed geregeld, waardoor de focus op de inhoud kon blijven liggen. Ook hebben we er met elkaar voor gezorgd dat alle bijeenkomsten goed werden voorbereid, zodat de gezamenlijke beschikbare tijd optimaal kon worden ingevuld.

Tijdens de bijeenkomsten is er gekozen voor de juiste werkvormen en voldoende tijd om de opbrengsten direct te verwerken tot tussenproducten. Belangrijk was ook om tijdens het traject voldoende overleg te hebben en te houden met de opdrachtgevers. Het aan laten sluiten van het werkveld bij bijeenkomsten was uitdagend gegeven volle agenda's en roosters. Het is ons wel gelukt om samen op te trekken, maar we hadden dat graag nog intensiever gedaan. Op het hele proces zat een grote tijdsdruk en we hebben geprobeerd daarin zoveel mogelijk mee te gaan. Toch zijn we ook op de rem gaan staan als een hoog tempo dreigde te resulteren in een tekort aan draagvlak. Dit hebben we gedaan door bij onze opdrachtgevers aan te geven dat we extra tijd nodig hadden – en die hebben we ook gekregen. Hoewel de opdracht om tot visie en ontwerpprincipes voor flexibel opleiden te komen gereed is, is daarmee de flexibilisering van opleidingen nog niet voltooid.

Recentelijk zijn de visie en ontwerpprincipes besproken met een breed samengestelde werkgroep die het toetsbeleid van de lerarenopleidingen actualiseert. Bij de startbijeenkomst is doorgenomen welke beelden er leven bij de visie en de ontwerpprincipes. Er vond een uitwisseling plaats over de gedeelde beelden, en er ontstond ook zicht op mogelijke knelpunten die curriculumontwikkeling in de praktijk met zich mee kan brengen en waaraan met elkaar nog werkende weg handen en voeten moet worden gegeven, zoals de niet-continue beschikbaarheid van stageplekken voor studenten, hoe je de samenhang in de blend goed kunt realiseren en hoe je samenhang borgt tussen generiek en opleiding specifiek ontwikkelde curriculumonderdelen. Dit geeft aan dat het tot stand komen van een document met visie en ontwerpprincipes

weliswaar een belangrijke start is, maar ook dat er nog veel doordenkwerk achteraan komt. Aanvullend op het proces van visieontwikkeling is daarom door het Associate Lectoraat ook een gesprektool ontwikkeld. Deze kan onder meer gebruikt worden om in kaart te brengen hoe de visie en ontwerpprincipes door (teams van) opleiders begrepen worden, hoe deze gebruikt worden bij het ontwikkelen van curriculumonderdelen en welke ondersteuningsvragen hierbij nog ontstaan. Het samen formatief monitoren van dit proces vinden wij een essentieel onderdeel van de ingezette curriculumontwikkeling. De ontwikkelde visie en ontwerpprincipes vormen een belangrijk richtsnoer om gemaakte en te maken keuzes aan te toetsen.

Acknowledgements

Met dank aan alle betrokken opleiders, werkveldcollega's, beleidsmedewerkers, ondersteuners managers en in het bijzonder Lisette Haan.

Auteurs

Roel Grol is als associate lector verbonden aan het onderzoeksteam 'kwaliteiten van leraren' van de Academie Educatie van de HAN. Hij houdt zich vanuit die rol bezig met wat leraren, lerarenopleiders en professionals nodig hebben om eigentijds onderwijs te ontwerpen.

Roel.grol@han.nl

Elvira Folmer is senior-onderzoeker bij het onderzoeksteam 'kwaliteiten van leraren' van de Academie Educatie van de HAN en legt focus op de programmalijn "De Leraar Als Ontwerper". Daarnaast is ze inhoudelijk coördinator van de Master Ontwerpen van Eigentijds Leren (MOVEL) en directeur van het landelijke expertisecentrum po-vo (LEPOVO).

Elvira.folmer@han.nl

Referenties

McKenney, S., & Reeves, T. (2018). Conducting educational design research. Routledge.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap [OCW] (2020).

Bestuursakkoord flexibilisering lerarenopleidingen. Geraadpleegd via

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/10/12/bestuursakkoord-flexibilisering-lerarenopleidingen> op 08/12/2022.

Posner G., & Rudnitsky, A. (1997). *A Guide to Curriculum Development for Teachers*. Harlow: Longman.

SLO. (2022). *Curriculumwaaier*. Amersfoort: SLO.

Thijs, A., & Van Den Akker, J. (2009). *Curriculum in development*. Amersfoort: Netherlands Institute for Curriculum Development (SLO).

Tyler, R. W. (1949). *Basic principles of curriculum and instruction*. Chicago: University of Chicago Press.

Van den Akker, J. (2003). Curriculum perspectives: An introduction. In J. van den Akker, W. Kuiper & U. Hameyer (Eds.), *Curriculum landscapes and trends* (pp. 1-10). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Van den Berg, E., & Kouwenhoven, W. (2008). Ontwerponderzoek in vogelvlucht. *Tijdschrift voor lerarenopleiders*, 29(4), 20-26. www.velon.nl